

нансовая и кадровая. Крепнет околонуличный популизм вокруг идеи абсолютной заповедности. В результате становится невозможным быстро подойти к реализации идеи, а время и процессы, происходящие в степных заповедниках, которые мы считаем оплотом сохранения разнообразия открытых пространств субаридных и аридных областей, не ждут.

Литература

Веденьков Е.П. (1997): О восстановлении естественной степной растительности на юге степной Украины. Аскания-Нова. 1-39.
 Веденьков Е.П. (1998): Специфика растительности Большого Чапельского пода. - Вісті Біосферного заповідника "Асканія-Нова". 1: 20-25.
 Веденьков Е.П., Дрогобыч Н.Е. (1995): О самостабилизации степной экосистемы в условиях абсолютной заповедности по наблюдениям в Аскании-Нова. - Проблемы сохранения разнообразия природы степных и лесостепных регионов. М. 63-64.
 Веденьков Е.П., Дрогобыч Н.Е. (2003): Распространение редких, исчезающих и эндемичных видов флоры цветковых в заповедной степи "Аскания-Нова". I. Особо охраняемые виды. - Вісті Біосферного заповідника "Асканія-Нова". 5: 18-30.
 Веденьков Е.П., Треус М.Ю. (1981): Сохранить естественную природу Большого Чапельского пода. - Растительный мир Херсонщины, его охрана и эксплуатация. Херсон. 17-21.
 Гавриленко В.С. (2007): Некоторые итоги заповедного степеведения: чего хотели, что получили, что может быть. - Мат-ли міжнар. наук. конф. "Заповідні степи України. Стан та перспективи їх збереження". Асканія-Нова. 16-19.
 Гавриленко В.С., Дрогобыч Н.Ю., Поліщук І.К. (2007): Вплив степових пожеж на стан фіто- та зооценозів Біосферного заповідника "Асканія-Нова". - Мат-ли міжнар. наук. конф. "Заповідні степи України. Стан та перспективи їх збереження". Асканія-Нова. 20-23.
 Гребень Л. (1928): Овцеводство в Аскании-Нова. - Степной заповедник Чапли-Аскания-Нова. Москва-Ленинград. 235-261.
 Дрогобыч Н.Е. (1994): Влияние выкашивания и пожара на урожай семян кринитарии мохнатой в Биосферном заповеднике "Аскания-Нова". - Тематика научных исследований и их результативность в первые годы независимости государства (мат-лы выступлений на науч.-практ. конфер.). Херсон. 1: 65-66.

Дрогобыч Н.Е. (1995): Влияние выкашивания и пожара на урожай семян типчака в Биосферном заповеднике "Аскания-Нова" им. Ф.Э. Фальц-Фейна. - Запов. справа в Україні. 1: 12-14.
 Дрогобыч Н.Ю. (1998): Стан реліктової популяції *Scilla autumnalis* L. у заповідному степу Асканія-Нова. - Актуальні питання збереження та відновлення степових екосистем. Асканія-Нова. 15-17.
 Дрогобыч Н.Ю. (2005): Динаміка мертвої органічної речовини на вододілі асканійського заповідного степу. - Фальцфейнівські читання-2005. Херсон. 181-182.
 Дрогобыч Н.Ю. (2007): Динаміка мортмаси в заповідному степу "Асканія-Нова". - Мат-ли міжнар. наук. конф. "Заповідні степи України. Стан та перспективи їх збереження". Асканія-Нова. 36-38.
 Залесский К. (1915): Заповедная степь Ф.Э. Фальц-Фейна в Аскании-Нова. - Бюлл. Харьков. о-ва любителей природы. 5: 17-32.
 Пачоский И. (1908): При-Черноморская степи. Ботанико-географический очерк. - Из "Записок" Императорского о-ва сель. хоз. южной России. Одесса. 1-42.
 Пачоский И.К. (1917): Описание растительности Херсонской губернии. II. Степи. Херсон. 1-366.
 Пачоский И.К. (1923): Список растений, обитающих на территории Государственного заповедника "Аскания-Нова". - Изв. Гос. степн. запов. "Аскания-Нова". 2: 97-144.
 Теетцманн Ф. (1924): Про південно-російські степи та про мастки герцога Ангальт-Кетенського, що знаходяться в Таврії. - Вісті державного заповідника "Чапли" ім. Х. Раковського. Асканія-Нова. 3: 121-146.
 Ткаченко В.С. (1992): Автогенез степів України. Автореф. - Дис. ... докт. біол. наук. К. 1-42.
 Ткаченко В.С. (1993): Резерватные смены и охранный режим в степных заповедниках Украины. - Степи Евразии: проблемы сохранения и восстановления. С-Пб. - М.: Институт географии РАН. 77-88.
 Ткаченко В.С., Гавриленко В.С. (2007): Криза регулювання та ефективність регуляторних заходів у степових заповідниках України. - Вісті Біосферного заповідника "Асканія-Нова". 9: 5-21.
 Треус В.Д. (1952): Птицы района Аскания-Нова и методы их привлечения. - Дисс. ... канд. биол. наук. Аскания-Нова. 1-250.
 Шалыт М.С. (1938): Растительность степей Аскании-Нова. - Изв. Крымск. пед. ин-та им. М.В. Фрунзе. 7: 45-133.
 Шаповал В.В. (2007): Синантропный элемент флоры асканійського степу: структура та динаміка в контексті резерватної експозиції території. - Мат-ли міжнар. наук. конф. "Заповідні степи України. Стан та перспективи їх збереження". Асканія-Нова. 115-119.

КЛЮЧОВІ БОТАНІЧНІ ТЕРИТОРІЇ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я

В.П. Коломійчук

Мелітопольський державний педагогічний університет

Проект ключових ботанічних територій (КБТ) був створений у 1995 р. на 1-й конференції *Planta Europa* у м. Гієрі (Франція). Він мав за мету на основі єдиних критеріїв виявлення і збереження найбільш важливих ділянок та місцезростань дикорослих рослин в Європі (Андерсон, 2003). Його виникнення і подальший розвиток пов'язаний з успіхом проекту "Ключові орнітологічні території".

При виборі і створенні ключових ботанічних територій використовують три основні групи критеріїв: А (на ділянці повинні бути одні з найцінніших популяцій однієї або декількох рослин, які мають цінність у світовому або європейському масштабі), В (ділянка має бути однією з найбагатших за видовим складом певної групи біотопів), С (ділянка є цінним зразком біотопів, які охороняються у Європі) (Андерсон, 2003). В Україні робота щодо створення КБТ лише розпочинається,

зокрема за твердженням Т.Л. Андрієнко та В.А. Онищенко (2007) на півдні України досить перспективним є створення таких територій за критеріями А і С. Такі КБТ є у Північному Приазов'ї.

Згідно фізико-географічного районування (Географічна енциклопедія..., 1993) Північне Приазов'я знаходиться у Присивасько-Приазовській низовинній області Причорноморсько-Приазовської сухостепової провінції, яка займає територію крайнього півдня материкової частини України та Західно-Приазовській схилово-височинній області Причорноморської середньо-степової провінції.

Присивасько-Приазовська низовинна область входить до складу вище згаданої провінції і являє собою морську акумулятивну терасову рівнину. Своєрідними формами рельєфу області є присивасько-приазовські озера, лимани, піщано-черепашкові коси, стрілки, пере-

Ключові ботанічні території Північного Приазов'я.

Умовні позначення: 1 – острів Чурук; 2 – урочище Близні Макорти; 3 – Обитічна коса; 4 – правий беріг лиману Сивашик; 5 – Федотова коса; 6 – урочище Корсак-Могила; 7 – Троїцька балка.

сипи та острови. Для кліматичних умов області характерні високі літні температури повітря (до +38–40°C у липні–серпні), значна тривалість безморозного (180–190 діб) і вегетаційного (220–230 діб) періодів, коротка, дуже виражена посушливість. Ландшафтну структуру області утворюють рівнинно-подові місцевості з чорноземами південними солонцюватими, темно-каштановими і каштановими ґрунтами в комплексі з солонцями і солончаками, ерозійно-балкові, заплавні прибережно-морські галогенні місцевості (Природа Української ССР. Ландшафты..., 1985).

Західно-Приазовська схилово-височинна область займає периферійну частину Причорноморської низовини з абсолютними висотами від 150 м на північ, до 45 м на південь. Безморозний період триває в середньому 170–180 днів. Тривалість вегетаційного періоду дорівнює 210–225 днів. Річна сума опадів – 350–430 мм, з них на теплий період припадає 250–300 мм. Ґрунтовий покрив однорідний. На фоні південних чорноземів у зниженнях розвинуті лучно-чорноземні, дернові осолоділі ґрунти і солоді. Область замикає з південного заходу Приазовську височину і займає крайню східну частину середньостепової підзони. Регіонально вона є частиною Північного Приазов'я і на південному сході виходить до Азовського моря. Площа області близько 4500 км². Поверхня її знижується з північного сходу на південний захід від 190–180 м, до 100–90 м, що відповідає загальному падінню поверхні докембрійських порід: на сході вони виходять на ден-

ну поверхню на вододілах та балках, а на заході їх вкривають неогенові піски, глини і вапняки. Область характеризується поширенням місцевостей останцевих і хвилястих привододільних рівнин, а також яружно-балкових, ерозійно-схилових, надзаплавно-терасових, заплавних місцевостей морських рівнин (Природа Української ССР. Ландшафты..., 1985).

За геоботанічним районуванням територія Північного Приазов'я належить до Дніпровсько-Азовського округу злакових і полиново-злакових степів та Приазовського округу різнотравно-злакових степів та рослинності гранітних відслонень Чорноморсько-Азовської степової підпровінції Понтичної степової провінції (Дідух, Шеляг-Сосонко, 2003). У рослинному покриві цілинних або малопорушених плакорних та інтразональних ділянок цих територій поширені біднотравні дернинно-злакові угруповання степів (з домінуванням, в першу чергу, *Agropyron pectinatum* (M. Bieb.) P. Beauv., *Festuca valesiaca* Gaudin, *F. beckeri* Hack. (на Приазовських косах), видів роду *Stipa* L. Рідше домінантами є *Artemisia santonica* L., *Caragana frutex* (L.) C.Koch., *Leymus ramosus* (Trin.) Tzvelev, *Bromopsis riparia* (Rehman) Holub, *Poa angustifolia* L. *Elytrigia intermedia* (Host) Nevski тощо. З інтразональних фітоценозів найбільш цінними для цих територій є літоральні та солончакові, які містять цілу низку ендемічних, реліктових, цінних лікарських, технічних та ін. видів рослин (Клоков 1980; Краснова, 1974). Ці відносно збережені насамперед степові фітоценози харак-

терні для природно-заповідних територій і об'єктів півдня Лівобережжя України, таких як відділення Українського природного степового заповідника “Хомутовський степ” та “Кам'яні Могили”, а також для Азово-Сиваського національного природного парку, РЛП “Метотида” і “Половецький степ”, ландшафтних і ботанічних заказників загальнодержавного і місцевого значення: “Сивашик”, “Верхів'я Утлюцького лиману”, “Коса Обитічна”, “Корсак-Могила”, “Троїцька балка”, “Ближні і Дальні Макорти” тощо (Заповідне Запоріжжя, 2004).

Для Північного Приазов'я та Присивашся використовуючи “Керівництво по ідентифікації...” (Андерсон, 2003) ми дослідили та попередньо виділили 7 КБТ (рис.). Це частина о. Чурюк з Азово-Сиваського національного природного парку, уроч. “Ближні Макорти”, Обитічна коса, правий берег лиману Сивашик, Федотова коса, урочище “Корсак-Могила” і Троїцька балка. Для усіх територій заповнені облікові картки, які будуть передані координаторам проекту у Великобританію. У попередній роботі (Коломійчук, 2007) ми вже характеризували одну КБТ – острів Чурюк (Херсонська обл., Новотроїцький р-н, площа – 934 га).

Нижче наводимо характеристику інших шести КБТ.

Урочище “Ближні Макорти” є пам'яткою природи місцевого значення і являє собою степові лесові схили до Азовського моря 3–10 м н.р.м на східних околицях м. Бердянська площею 5 га. Ці схили є малоактивним абразійним кліфом четвертинного віку. Переважає трав'яниста злакова рослинність з домінуванням *Festuca valesiaca*, *Stipa capillata*, *Agropyron pectinatum* (союзи *Festucion valesiacaе* та *Festuco-Limonion gmelini*) в комплексі із остепненими луками з домінуванням *Bromopsis riparia*, *Elytrigia intermedia*, *Poa angustifolia* (союз *Trifolion montani*), іноді трапляються осередки дернинно-злаково-чагарникової рослинності де співдомінантну роль виконує *Caragana scythica* (Ком.) Pojark. та *Amygdalus nana* L. (союз *Amygdalion nanae*). На незначній площі (до 0,5–0,8 га) розвинута синантропна рослинність, де домінують *Lycium barbarum* L., *Cardaria draba* (L.) Desv., *Centaurea diffusa* Lam., *Consolida paniculata* (Host) Schur, *Elytrigia repens* (L.) Nevski, *Eryngium campestre* L. (союзи *Convolvulo-Agropyron repentis*, *Onopordion acanthi*, *Malvion neglectae*). Площа природних трав'яних ценозів зменшується та із-за інтенсивного випасу худоби, збільшення площі стихійних звалищ та внаслідок випадкових пожеж.

Ботанічна цінність території коротко може бути визначена так: ділянка є одним з найцінніших в Україні локалітетів *Ornithogalum melancholicum* Klokov ex A. Krasnova (Європейського червоного списку (далі – ЄЧС), територія є locus classicus для виду), *Otites dolichocarpus* Klokov (ЄЧС, locus classicus), *Caragana scythica* (Ком.) Pojark. (ЄЧС) і *Centaurea talievii* Kleopov (Червоний список МСОП (далі – МСОП) і Червоної книги України (далі – ЧКУ)).

Тут росте багато інших рідкісних, в т.ч. ендемічних видів: *Gagea maeotica* Artemcz. (locus classicus), *G. tesquicola* A.Krasnova, *Veronica sclerophylla* Dybovik, *Rindera tetraspis* Pall., *Stipa ucrainica* P.Smirm., *Allium*

guttatum Steven, *Bellevala sarmatica* (Pall. ex Georgi) Woronow, *Calophaca wolgarica* (L. fil.) DC., *Dianthus lanceolatus* Steven ex Reichenb. Всього на ділянці зростає 7 видів рослин, занесених до ЧКУ, в т.ч. ендемічні – *Calophaca wolgarica*, *Centaurea talievii*, 1 вид з Додатку I Бернської конвенції та 22 види, що охороняються на обласному рівні. За ряскою меланхолійною (*Ornithogalum melancholicum*) ведуться спостереження (Коломійчук, 2003б).

Пропозиції щодо охорони КБТ “Ближні Макорти” можливо охарактеризувати так: необхідно надати ділянці статус абсолютної заповідності у складі проєктованого НПП “Приазовський”, з обмеженням відвідування, контролювати стан популяцій рідкісних видів, вводити їх у культуру. Крім того, на місцевому рівні слід заборонити випас та вжити заходів щодо припинення засмічення території у верхній і середній частинах схилів південної і південно-східної експозицій.

Друга КБТ “Обитічна коса” являє собою півострів, витягнутий на 32 км в Азовське море, утворений наливним піском та черепашками моллюсків (Тищенко, 2006). Розташована коса у Приморському районі Запорізької обл. Площа КБТ – 6653 га. З 1974 р. є ландшафтним заказником загальнодержавного значення. Рослинність об'єднана у 6 типів рослинних комплексів, які наведені в порядку зменшення площі: водні, в т.ч. прибережно-водні угруповання і літоральні болота (союзи *Limonio gmelinii-Juncion maritimi*, *Phragmition communis*, *Potamion*, *Scirpion maritimi*, *Zosterion marinae*), галофітні фітоценози або солончаки (*Artemision santonicae-Puccinellion fominii*, *Halocnemion*, *Thero-Salicornion*, *Suaedion salsae*), луки (*Artemision santonicae*, *Puccinellion giganteae*, *Salicornio-Puccinellion*, *Scorzonero-Juncion gerardii*, *Trifolion montani*), літоральні фітоценози (*Elymion gigantei*), степи – піщані (*Fesucion beckeri*, *Verbascion pinnatifidii*), пустельні та справжні (*Festuco-Limonion gmelinii*, *Festucion valesiacaе*, *Glycyrrhizion glabrae*, *Amygdalion nanae*) та штучні деревні насадження (Тищенко, 2006). Флора судинних рослин заказника за результатами наших десятирічних спостережень становить 558 видів з 76 родин та 3 класів. З видів, занесених до Червоної книги України, слід назвати: *Astrodaucus littoralis* (M. Bieb.) Drude, *Caragana scythica*, *Astragalus borysthenticus* Klokov, *Glaucium flavum* Crantz, *Stipa borysthenticus* Klokov ex Prokudin, *S. capillata* L., *S. lessingiana* Trin & Rupr., *S. ucrainica*, *Tamarix gracilis* Willd., *Tulipa schrenkii* Regel. З міжнародних червоних списків на косі зростають *Agropyron cimmericum* Nevski, *Arenaria zozii* Kleopov, *Juncus fominii* Zoz, *Papaver maeoticum* Klokov, *Otites artemisetorum* Klokov, *Tragopogon borysthenticus* Artemcz. Рідкісні зеленоніжні ценози формують – ковили волосиста, дніпровська, Лес-сінга, українська, солодка гола. Територія заказника включена до Рамсарських ВБУ.

Ботанічна цінність території КБТ “Обитічна коса” коротко може бути визначена так: ділянка є одним з найцінніших в Україні локалітетів *Astragalus borysthenticus* (ЄЧС, ЧКУ).

Відмічені також *Agropyron cimmericum* та *Papaver*

maeoticum (МСОП), *Arenaria zozii* (ЄЧС), *Juncus fo-minii* (ЄЧС), *Otites artemisetorum* (ЄЧС), *Vincetoxicum maeoticum* (Клеоров) Barbar. (ЄЧС), *Dianthus lanceolatus* (МСОП, ЄЧС). Два види – *Ferula orientalis* L. і *Zostera marina* L. занесені до Додатку I Бернської конвенції, 37 видів рослин охороняються на обласному рівні (Шелегеда, Шелегеда, 2001). Тут росте багато інших рідкісних видів, в т.ч. ендемічних видів: *Achillea euxina* Klokov, *Agrostis maeotica* Klokov, *Asperula maeotica* M.Pop.&Chrshan., *Astragalus ucrainicus* M.Pop. et Klokov, *Centaurea odessana* Prodan, *Cerastium heterotrichum* Klokov, *C. syvaschicum* Klokov, *Helichrysum corymbiforme* Opperman ex Katina, *Dianthus capitellatus* Klokov, *D. platyodon* Klokov, *Gypsophilla paulii* Klokov, *Linaria macroura* Klokov, *Lotus elisabethae* Opperman & Wissjul., *Odontites salinus* (Kotov) Kotov, *Otites borysthenica* (Grun.) Klokov, *Polygonum janatae* Klokov, *Linaria macroura* (M.Bieb.) M.Bieb., *Odontites salinus* (Kotov) Kotov тощо. За популяціями тюльпану Шренка (*Tulipa schrenkii*) та солодки голої (*Glycyrrhiza glabra* L.) ведуться спостереження.

Територія важлива для птахів, на ній є територія Ramsar. Ділянка добре вивчена вченими Мелітопольського державного педагогічного університету та Київського Національного університету ім. Т. Шевченка.

Режим заказника задовільно забезпечує охорону видів та фітоценозів коси Обитічної. Слід заборонити насадження дерев на косі та провести заходи щодо зниження експансії ліани ломоносу східного (*Clematis orientalis* L.) у піщаних фітоценозах коси, контролювати стан популяцій акліматизованих копитних на косі, розробити і впровадити схему невиснажливого рекреаційного навантаження, особливо на ділянках літорального валу і давніх кучугур, де зконцентрована найбільша частка рідкісних та ендемічних видів рослин.

КБТ “Правий берег лиману Сивашик”, знаходиться у південно-західній частині Якимівського району Запорізької обл. і являє собою приморські степові, остепнено-лучні та прибережно-водні ландшафти правого берега лиману, де збереглися у природному стані комплекси водно-болотної (союзи *Pragmition communis*, *Scirpinion maritimi*), солончакової рослинності (союзи *Artemisio santonicae-Puccinellion fominii*, *Halocnemion*, *Suaedion salsae*, *Thero-Salicornion*), у квазікорінному стані – степові (союз *Festucion valesiacaе*), пустельно-степові (союз *Festuco-Limonion gmelini*) та остепнено-лучні (союз *Trifolion montani*) фітоценози. Флора території нараховує близько 200 видів судинних рослин. З цієї КБТ відомі види занесені до ЧКУ: *Allium pervestitum* Klokov, *Caragana scythica*, *Cymbochasma borysthenica* (Pall. ex Schlecht.) Klok. & Zoz, *Gypsophilla glomerata* Pall. ex Adams, *Stipa capillata*, *S. lessingiana*, *S. pulcherrima* K.Koch, *S. ucrainica*, *Tulipa ophiophylla* Klokov & Zoz, *Tulipa schrenkii*. З ЄЧС та ЧКУ тут трапляються *Astragalus pallescens* M.Bieb., *A. reduncus* Pall., *Dianthus lanceolatus*, *Eremogone rigida* (M.Bieb.) Fenzl, *Phlomis hybrida* Zelen., *Otites artemisetorum*. З Додатку I Бернської конвенції відмічено 3 види – *Ferula orientalis*, *Frankenia pulverulenta* L., *Zostera marina*.

Територія дещо потерпає внаслідок слабо контролюваних палів та сінокосяння. Після встановлення режиму охорони випасання, що раніше мало домінуючий вплив на рослинний покрив припинилося. Ділянка оточена орними землями, перелогами і пасовищами.

Ботанічна цінність території КБТ “Правий берег лиману Сивашик” коротко може бути визначена так: ділянка є одним з найцінніших в Україні локалітетів *Cymbochasma borysthenica* (ЄЧС, ЧКУ), *Allium pervestitum* (МСОП, ЧКУ), *Elytrigia stipifolia* (Czern. ex Nevski) Nevski (МСОП, ЄЧС, ЧКУ), *Astragalus pallescens* та *Eremogone rigida* (МСОП), *Astragalus reduncus* (МСОП, ЄЧС) і *Ferula orientalis* (Додаток I Бернської конвенції). Тут росте багато інших рідкісних видів, 10 з ЧКУ, 12 з ЄЧС і СЧС, а також ендемічних: *Allium guttatum* Steven, *Astragalus dolichophyllus* Pall., *Cerastium syvaschicum* Клеоров, *Iris halophila* Pall., *Gagea tesquicola*, *Goniolimon tauricum* Klokov, *Phlomis hybrida*, *Otites artemisetorum*, *Ranunculus scythicus* Klokov, *Rindera tetraspis*. 25 видів судинних рослин цієї території охороняються на обласному рівні (Шелегеда, Шелегеда, 2001).

Режим заказника задовольняє охорону рідкісних видів і рослинних угруповань ділянки. Ділянка є важливою для охорони комах і плазунів.

Ця територія добре вивчена вченими Мелітопольського державного педагогічного університету та Інституту ботаніки НАН України. За популяціями цимбохазми дніпровської (*Cymbochasma borysthenica*) та тюльпану Шренка (*Tulipa schrenkii*) ведуться спостереження.

Федотова коса – акумулятивний (піщано-черепашковий) півострів довжиною у 15 км, прикріплений до материкового уступу поблизу смт. Кирилівка Якимівського району Запорізької обл. Він відокремлює Утлюцький лиман від Азовського моря. Складена коса з піщано-мулистих і уламкових черепашкових осадів, та рідше – лесоподібних суглинків. Продовженням коси Федотова є коса Бірючий острів (Тищенко, 2006; Географічна енциклопедія..., 2003). Площа КБТ співпадає з площею ландшафтного заказника загальнодержавного значення “Коса Федотова” – 1910 га.

Рослинність цієї території об’єднана у 5 типів рослинних комплексів, які наведені в порядку зменшення площі: водні, в т.ч. прибережно-водні угруповання і літоральні болота (союзи *Phragmition communis*, *Limonio gmelinii-Juncion maritimi*, *Potamion*, *Scirpinion maritimi*, *Zosterion marinae*), галофітні фітоценози або солончаки (*Artemisio santonicae-Puccinellion fominii*, *Thero-Salicornion*, *Suaedion salsae*), луки (*Artemisio santonicae*, *Puccinellion giganteae*, *Salicornio-Puccinellion*, *Scorzonero-Juncion gerardii*, *Trifolion montani*), літоральні фітоценози (*Elymion gigantei*), степи – піщані (*Festucion beckeri*, *Verbascion pinnatifidii*) та пустельні (*Festuco-Limonion gmelinii*, *Festucion valesiacaе*). Флора судинних рослин заказника за результатами наших восьмирічних спостережень 310 становить видів з 46 родин.

З видів, занесених до ЧКУ слід назвати: *Astragalus pallasii* Misch., *Astrodaucus littoralis*, *Astragalus bo-*

rysthenicus, *Stipa borysthenica*, *S. capillata*, *Tamarix gracilis*. Рідкісні зеленоніжні ценози формує – ковила дніпровська. Регіонально рідкісні угруповання формують астрагал дніпровський, люцерна Котова, полин піскової, ферула східна. Територія заказника номінально є буферною зоною Азово-Сиваського НПП.

Ботанічна цінність території КБТ “Федотова коса” коротко може бути визначена так: ділянка є одним з найцінніших в Україні локалітетів *Astragalus borysthenicus* (вид занесено до ЄЧС і ЧКУ).

Відмічені також види з Червоного списку МСОП (*Agropyron cimmericum*, *Frankenia pulverulenta*, *Papaver maeoticum*) та з ЄЧС (*Arenaria zozii*, *Juncus fo-minii*, *Otites artemisetorum*). Два види – *Ferula orientalis* і *Zostera marina* занесені до Додатку I Бернської конвенції, 22 види рослин охороняються на обласному рівні. Тут росте багато інших рідкісних, в т.ч. ендемічних видів: *Achillea birjuczensis* Klokov, *A. euxina*, *Agrostis maeotica*, *Asperula maeotica*, *Astragalus uc-rainicus*, *Centaurea odessana*, *Cerastium heterotrichum*, *C. syvaschicum*, *Helichrysum corymbiforme*, *Gypsophilla paulii*, *Lotus elisabethae*, *Minuartia birjuczensis* Klokov, *Odontites salinus*, *Otites borysthenica*, *Polygonum janatae* Klokov тощо. За популяціями *Astragalus borysthenicus*, *Stipa borysthenica* та *Tamarix gracilis* ведуться спостереження.

Ділянка важлива для птахів та зоорізноманіття в цілому, на ній є територія ІВА. Ця ділянка добре вивчена вченими Мелітопольського державного педагогічного університету та Київського Національного університету ім. Т. Шевченка (Тищенко, 2006).

Пропозиції щодо охорони цієї ділянки: недопущення розвитку господарства та рекреації на цій ділянці коси, обмеження сінокосіння, мисливства та лісомеліорації, заборона вивезення піску. Режим заказника забезпечує охорону видів та фітоценозів коси Федотова. Слід впровадити схему невиснажливого рекреаційного навантаження, особливо на ділянках літорального валу і давніх кучугур, де зконцентрована найбільша частка рідкісних та ендемічних видів рослин.

Заказник місцевого значення **“Корсак-Могила”**, розташований в окол. с. Мануйлівка Приморського району Запорізької обл., являє собою скелясте гранітне пасмо з 6 горбів (висота від 50 до 133 м н.р.м., площа 80 га), яке є виходами Українського кристалічного щита. Ці горби складені з кварцитів, магнетитів і лімонітів, вони мають меридіональний напрямок розташування. На плакорі переважає степова рослинність з домінуванням *Festuca valesiaca*, *Stipa capillata*, *Carex praecox* Schreb., *Caragana scythica*, в комплексі із остепненими луками з домінуванням *Poa angustifolia* L., *Elytrigia repens* (L.) Nevski, *E. intermedia*, *Festuca valesiaca*, *Bromopsis riparia*. На верхівках горбів поширена рослинність гранітних відслонень де переважають *Achillea leptophylla* M.Bieb., *Carex praecox*, *Ephedra distachya* L., *Teucrium polium* L., *Thymus dimorphus* Klokov & Des.-Shost., (союзи *Festucion valesiacaе* та *Festucion valesiacaе*) та мохово-лишайникові угруповання. Навколо верхівок горбів внаслідок стихійного рекреаційного навантаження поширені угруповання рудераль-

них рослин (*Berteroa incana* (L.) DC., *Eragrostis minor* Host, *Hyoscyamus niger* L., *Setaria viridis* (L.) P.Beauv).

Раніше на ділянці проводилося випасання домашньої худоби, що не давало розвинути чагарниковій рослинності, а степова рослинність знаходилась у стані дигресії (Коломійчук, 2003а). Після встановлення режиму охорони випасання припинилося. Тенденції розвитку рослинності ділянки спрямовані у бік збільшення площ, зайнятих лучно-степовими угрупованнями. Ділянка оточена орними землями та лісовими насадженнями.

Ботанічна цінність території КБТ “Корсак-Могила” коротко може бути визначена так: ділянка є одним з найцінніших в Україні локалітетів видів з ЄЧС та Червоного списку МСОП: *Caragana scythica* (Kom.) Pojark., *Astragalus pallescens*, *Eremogone rigida*, *Hyacinthella pallasiana* (Steven) Losinsk., *Otites graniticolus* Klokov, *Dianthus pallidiflorus* Ser. і *Vincetoxicum maeoticum* (Kleopow) Barbar.

Крім того, тут зрідка трапляються популяції *Astragalus dasyanthus* Pall. (МСОП, ЄЧС, ЧКУ) і *Dianthus lanceolatus* (МСОП, ЄЧС). Тут росте багато інших рідкісних видів, в т.ч. ендемічних видів: *Allium pseudopulchellum* Omelcz., *Gagea maeotica* Artemcz., *Hyacinthella leucophaea*, *Rosa adenodonta* Dubovik, *Rumex fasciobus* Klokov. Крім того, тут відмічений один з трьох в Україні локалітетів ламкоколоснику ситникового (*Psathyrostachis juncea* (Fisch.) Nevski). На окремих ділянках рясно трапляються популяції *Tulipa graniticola* (Klokov & Zoz) Klokov (ЧКУ). Всього тут зростає 6 видів, що занесені до ЧКУ та 1 вид (*Psathyrostachis juncea*), який ми пропонуємо для включення до 3 видання ЧКУ. За ламкоколосником ситниковим (*Psathyrostachis juncea*) та тюльпаном гранітним (*Tulipa graniticola*) ведуться спостереження вченими Мелітопольського державного педагогічного університету. Ця територія важлива також для збереження цінних видів комах.

Режим заказника є достатнім для охорони цієї КБТ. Разом з тим слід продовжити контролювати стан популяцій рідкісних рослин, а також активізувати еколого-освітницьку діяльність у навколишніх селах з метою зменшення кількості відвідувачів, особливо під час цвітіння представників родини *Liliaceae* Juss.

Троїцька балка є унікальним геоморфологічним утвором у Лівобережному Степу. Балка розвинулась на місці давнього поду площею близько 5 км² (Никитин, 1957). Територія пропонованої КБТ являє собою степову балку з переходом до заплави р. Молочної між селами Троїцьке і Світлодолинське Мелітопольського району Запорізької обл. Раніше, цю ділянку А.М. Краснова пропонувала для охорони (Краснова, 1974). Загальна площа території становить близько 500 га. Тут на плакорі та схилах переважає степова рослинність з домінуванням *Stipa lessingiana*, *Stipa capillata*, *Stipa ucrainica*, *Agropyron pectinatum*, *Festuca valesiaca* (союзи *Festucion valesiacaе*, *Festucion pseudovinae*). Ближче до заплави річки трапляються ценози остепнених лук з домінуванням *Elytrigia repens*, *Festuca valesiaca*, *Poa angustifolia*, *Poa bulbosa* L. Частіше за остепнені поширені фрагменти справжніх лук (союз *Potentillo argenteae-Poion angustifoliae*) де домінують

Alopecurus pratensis L., *Festuca pratensis* Huds., *Lotus ucrainicus* Klokov, *Ononis arvensis* L., *Trifolium pratense* L.) в комплексі із засоленими, де домінують *Artemisia santonica* L., *Elytrigia elongata* (Host) Nevski, *Juncus gerardii* Loisel., *Puccinellia distans* (Jacq.) Parl., *Limonium meyeri* (Boiss.) O.Kuntze (союзи *Salicornio-Puccinellion*, *Puccinellion fominii*, *Artemision santonicae*). Близько 2/3 території займає прибережно-водна рослинність (союзи *Phragminion communis*, *Scirpion maritimi*), серед якої по підвищеннях заплави трапляються ділянки з солонцевою і солончаковою рослинністю (союзи *Thero-Salicornion*, *Salicornion*, *Artemision santonicae*, *Scorzonero-Juncetalia gerardii*, *Puccinellion giganteae*, *Salicornio-Puccinellion*).

Флора цієї КБТ нараховує близько 450 видів з 80 родин. Ділянка є одним з найцінніших на півдні України локалітетів *Cymboschasma borysthenica* (ЄЧС, ЧКУ), *Allium pervestitum* (МСОП, ЧКУ), *Elytrigia stipifolia* (МСОП, ЄЧС, ЧКУ), *Caragana scythica* (ЄЧС, ЧКУ), *Centaurea talievii* (МСОП, ЧКУ), *Astragalus pallescens* (МСОП), *Dianthus lanceolatus* (МСОП), *Eremogone rigida* (МСОП), *Dianthus palidiflorus* Ser. (ЄЧС). Тут росте багато інших рідкісних, в т.ч. ендемічних видів: *Bellevala sarmatica*, *Calophaca wolgarica* (утворює фрагменти угруповань), *Dianthus carbonatus* Klokov, *D. guttatus* M.Bieb., *D. platyodon* Klokov, *Gagea artemczukii* A.Krasnova, *G. tesquicola*, *Minuartia leiosperma* Klokov, *Rindera tetraspis*, *Stipa ucrainica*, *Veronica sclerophylla* Dybovik. Значні популяції на степовій частині балки утворює *Adonis vernalis* L. Всього на ділянці зростає 12 видів рослин, занесених до ЧКУ в т.ч. ендемічні – *Calophaca wolgarica*, *Centaurea talievii*, 1 вид з Додатку I Бернської конвенції та 34 види, що охороняються на обласному рівні.

За майкараганом волзьким (*Calophaca wolgarica*), волошкою Талієва (*Centaurea talievii*) та цимбохазмою дніпровською (*Cymboschasma borysthenica*) ведуться спостереження.

Необхідно надати ділянці статус ботанічного заказника загальнодержавного значення з обмеженням відвідування, контролювати стан популяцій рідкісних видів, вводити їх у культуру. Крім того, на ділянці слід заборонити випасання та вжити заходів щодо припинення стихійного розорювання, лісорозведення та випалювання рослинності на степових ділянках.

Кінцевою метою створення КБТ у регіоні є забезпечення для них певної охорони і управління, спрямованих на можливість довготривалого існування популяцій видів та місцезростає яким загрожує зникнення. Більшість з пропонує нами ділянок охороняються у

складі об'єктів Природно-заповідного фонду України (Заповідне Запоріжжя, 2004). В перспективі, слід розпочати заходи, спрямовані на відновлення рослинності прилеглих територій, розширити територію Азово-Сиваського НПП за рахунок пропонує нами раніше територій (Коломійчук, Жуков, 2004) і Українського природного степового заповідника, заповідати всю Троїцьку балку та включити територію заказників "Сивашик", "Обитічна коса" та "Федотова коса", а також урочище "Ближні Макорти" до проектуваного Приазовського НПП.

Література

- Андерсон Ш. (2003): Идентификация ключевых ботанических территорий: Руководство по выбору участков в Европе. М.: Изд-во Представительства Всемирного Союза охраны природы (IUCN) для России и стран СНГ. 1-39.
- Андриенко Т.Л., Онищенко В.А. (2007): Міжнародна програма "Важливі ботанічні території" (ІРА) та перспективи її розвитку в Україні. - Укр. ботан. журн. 64 (1): 140-145.
- Дідух Я.П., Шелега-Сосонко Ю.Р. (2003): Геоботанічне районування України та суміжних територій. - Укр. ботан. журн. 60 (1): 6-17.
- Географічна енциклопедія України. К.: Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1993. 94-96; 337; 420-421.
- Заповідне Запоріжжя. Запоріжжя: Поліграф, 2004. 1-108.
- Коломійчук В.П. (2003а): Ботанічна характеристика Корсак-Могили (Запорізька область). - Запов. справа в Україні. 9 (1): 1-2.
- Коломійчук В.П. (2003б): Locus classicus *Ornithogalum melancholicum* Klokov ex A. Krasnova та питання його охорони. - Укр. ботан. журн. 60 (2): 189-191.
- Коломійчук В.П., Жуков В.Н. (2004): Характеристика растительного покрова территорий, предложенных для присоединения к Азово-Сивашскому национальному природному парку. - Мат-лы междунар. конф., посвященной 15-летию государственного заповедника "Оренбургский" "Заповедное дело: проблемы охраны и экологической реставрации степных экосистем". Оренбург: Институт степи УрО РАН, ИПК "Газпромнефть" ООО "Оренбурггазпромсервис". 116-118.
- Коломійчук В.П. (2007): Ключові ботанічні території Північно-західного Приазов'я та Присивашшя. - Мат-ли міжнарод. конф. "Заповідні степи України: стан та перспективи їх збереження". Армянськ: ПП Андреев О.В. 60-62.
- Клоков М.В. (1980): Псаммофильные флористические комплексы на территории УССР (опыт анализа псаммофитона). - Новости систематики высших и низших растений. Киев: Наукова думка. 90-150.
- Краснова А.М. (1974): Очерк флоры Северного Приазов'я. - Автореф дис. ... канд. биол. наук. Киев. 1-28.
- Никитин В.Н. (1957): К геоморфологии южной части бассейна р. Молочной. X. - Труды географ. ф-та ХГУ им. А.М. Горького. 3: 107-129.
- Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование. / Маринич А.М., Пашенко В.М., Шищенко П.Г. Киев: Наук. думка, 1985. 139-147, 170-173.
- Тищенко О.В. (2006): Рослинність приморських кіс північного узбережжя Азовського моря. Київ: Фітосоціоцентр. 1-156.
- Шелегеда В.И., Шелегеда Е.Р. (2001) Экспедиция "Первоцветы Запорож'я" (Атлас-справочник). Запорожье: Друк-Унион. 1-92.

РАРИТЕТНИЙ ФІТОГЕНОФОНД ТА ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНА МЕРЕЖА ЄЛАНЕЦЬКО-ІНГУЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ

С.М. Воронова

Ботанічний музей Національного науково-природничого музею НАН України

Єланецько-Інгульський регіон розташований в басейні річки Південний Буг (межіріччя Гнилий Єланець

– Інгул), на крайніх південних відрігах Українського кристалічного щита та межує з Причорноморською ни-